

РОЗДІЛ V. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 316.612: 331.54: 159.928.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-14>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЛІЦІЇ

Губа Н. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/000-0002-9582-4373
guba.natalya02@gmail.com*

Павлюк О. Г.

*аспірантка кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-7532-0709
pavluk.alena@gmail.com*

Ключові слова: *самосвідомість, професійна самосвідомість, майбутні фахівці поліції, освітня діяльність, емоційна компетентність, особистісний розвиток, вольова саморегуляція, цінності.*

Одним із основних завдань на етапі навчання майбутнього фахівця поліції у вищому навчальному закладі є становлення його професійної самосвідомості, яка сприяє усвідомленню правильності вибору професії, допомагає побачити перспективу свого особистісного та професійного розвитку, дозволяє активно включитися у сферу на початку навчальної, а потім і професійної діяльності. Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження професійної самосвідомості, що розкривають її зміст і структуру, а також проаналізувати авторську модель змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції на етапі навчання у ВНЗ.

У роботі представлена авторська модель структури професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції на етапі навчання у ВНЗ, отримана за допомогою факторного аналізу даних (психодіагностичного вимірювання (n=140) основних складників професійної самосвідомості майбутніх поліцейських – курсантів I–IV курсів ВНЗ). У статті описані та проаналізовані характеристики та зміст її структурних компонентів, виокремлених факторним аналізом: «емоційної компетентності» (емоційного інтелекту, емпатії, емоційної обізнаності, вміння розпізнавати емоції інших людей і впливати на їхній емоційний стан), який має найбільше факторне навантаження; «навчально-професійної мотивації» (мотиваційного компонента: прагнення отримувати знання на основі усвідомлення соціальної необхідності, відповідальності, особистої користі для суспільства); «вольової саморегуляції» (вольового компонента: вольової регуляції процесів власного життєзабезпечення: стійкості намірів, активності, впевненості у собі, розвинутого почуття обов'язку); «ціннісного розвитку» (ціннісного компонента: соціального схвалення та поваги, самостійності вибору способів дії, безпеки для інших людей і самого себе, ідентифікації із традиціями, звичаями та ідеями своєї професії); «особистісного розвитку» (особистісного компонента: незалежності у судженнях і поведінці, змагальності за більш високий соціальний і професійний статус). Результати дослідження надалі будуть використані для розробки психологічних програм формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції з урахуванням специфіки їхньої навчальної та професійної діяльності.

EMPIRICAL STUDY OF THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF FUTURE POLICE SPECIALISTS

Guba N. O.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/000-0002-9582-4373
guba.natalya02@gmail.com*

Pavlyuk O. G.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7532-0709
pavluk.alena@gmail.com*

Key words: *self-awareness, professional self-awareness, future police specialists, educational activity, emotional competence, personal development, volitional self-regulation, values.*

One of the main tasks at the stage of training a future police specialists in higher education is the formation of their professional self-awareness, which helps them to understand the correct choice of profession, helps to see the prospects of personal and professional development, allows active involvement in early and then professional activities.

The purpose of the article – to highlight the results of an empirical study of professional self-awareness, which reveal its content and structure, as well as to analyze the author’s model of content-structural components of professional self-awareness of future police professionals in the university education process. The author’s model of the structure of professional self-consciousness of future police specialists at the stage of higher education, obtained by factor analysis of data (psychodiagnostic measurement (n = 140) of the main components of professional self-consciousness of future police officers – I–IV courses cadets). The article describes and analyzes the characteristics and content of its structural components, identified by factor analysis: “emotional competence” (emotional intelligence, empathy, emotional awareness, the ability to recognize other people’s emotions and influence their emotional state), which has the greatest factor load; “Educational and professional motivation” (motivational component: the desire to acquire knowledge based on awareness of social necessity, responsibility, personal benefit to society); “Volitional self-regulation” (volitional component: volitional regulation of one’s life support processes: stability of intentions, activity, self-confidence, developed sense of duty); “Value development” (value component: social approval and respect, independent choice of ways of action, safety for other people and oneself, identification with traditions, customs and ideas of one’s profession); “Personal development” (personal component: independence in judgments and behaviour, competition for higher social and professional status). The results of the study will be used in the future to develop psychological programs for the formation of professional self-awareness of future police professionals, taking into account the specifics of their training and further professional activities.

Постановка проблеми. Метою освітньої діяльності вищих навчальних закладів МВС України є підготовка фахівців із системою професійних, світоглядних і громадянських якостей, зумовлених сучасними потребами суспільства, суспільних інститутів і держави. Одним із основних завдань на етапі навчання майбутнього фахівця поліції у вищому навчальному закладі є становлення його професійної самосвідомості, яка сприяє усвідомленню правильності вибору професії, допомагає побачити перспективу свого особистісного та професійного розвитку, дозволяє активно включитися у сферу на початку навчальної, а потім і професійної діяльності. Дослідження професійної самосвідомості, динаміки її розвитку на етапі навчання у ВНЗ становить великий інтерес як у теоретичному, так і у практичному плані, оскільки дає змогу наблизитися до розуміння механізмів формування особистості майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему самосвідомості та компонентів, які визначають її структуру, розглядали багато вчених у вітчизняній і зарубіжній психології (О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Б. Боришевський, Л. Виготський, В. Дружинін, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Д. Зиглер, А. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мясіщев, Г. Олпорт, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Хьел, К. Юнг та ін.). Сучасні українські науковці досліджують самосвідомість у таких напрямках, як: вивчення проблем національної самосвідомості; вивчення проблем вікової динаміки розвитку самосвідомості; самосвідомість як «образ Я», «Я-концепція». Проблему становлення професійної самосвідомості у студентів активно розглядали автори: В.Д. Брагіна, Е.А. Клімов, Л.М. Мітіна, С.В. Москаленко, Б.Д. Паригін, П.А. Шавір та ін.

Найчастіше дослідники [1–5] у структурі професійної самосвідомості виокремлюють компоненти, які відображають різні її аспекти: когнітивний, емоційний, поведінковий, ціннісний. Різноманіття поглядів на сутність професійної самосвідомості спричинило різноплановість уявлень про її структурні компоненти, а саме про змістове наповнення цих структурних елементів. Окремо зазначимо, що особливості формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції є маловивченою проблемою, а отже, ця проблематика є актуальним напрямом науково-практичних досліджень.

Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження професійної самосвідомості, які розкривають її зміст і структуру, а також про-

аналізувати авторську модель змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції на етапі навчання у ВНЗ.

Методи та методика дослідження. Вихідним емпіричним матеріалом для факторизації даних стали психологічні змінні, виміряні за допомогою таких психодіагностичних засобів: методики вивчення цінностей особистості Ш. Шварца; методики багатфакторного дослідження особистості Р. Кеттела; методики діагностики навчальної мотивації студентів А. Реана, В. Якуніна у модифікації Н. Бадмасвої; методики діагностики основних тенденцій поведінки в реальній групі й уявлень про себе «Q-сортування» В. Стефансона; тесту вольової саморегуляції А. Зверькова, Є. Ейдман; шкали загальної самоефективності Р. Шварцера, М. Єрусалема; методики діагностики емоційного інтелекту Н. Холла. Результати за всіма шкалами (які слугують діагностичними критеріями структури професійної самосвідомості) за означеними методиками були використані у факторному аналізі та далі розподілені відповідно до результатів у фактори, кожен із яких став структурним елементом професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження, присвячене вивченню змістовно-структурного характеру професійної самосвідомості майбутніх поліцейських, було проведено серед курсантів (юнаків віком від 17 до 22 років) I–IV курсів ВНЗ «ДУВС» спеціальності «Право (поліцейські)», було охоплено 140 осіб. Формально конкретизація суті дослідження зведена до вирішення завдання верифікації факторної моделі змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх поліцейських. Ще одним важливим його завданням стала мінімізація вихідного масиву емпіричних даних до рівня більш компактної та зручної їх репрезентації з метою ефективного проведення подальших математико-статистичних розрахунків, а на їхній базі – отримання достовірних психологічних узагальнень, обґрунтування отриманих результатів. З цією метою було використано метод факторного аналізу (Factor Analysis) [6; 7].

Факторизація, здійснена методом головних компонент (Principal Components) із наступним варімакс-обертанням (Varimax normalized) матриці психологічних змінних, виміряних за допомогою системи означених психодіагностичних засобів, дозволила отримати однозначно інтерпретовану факторну модель змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх поліцейських (табл. 1).

Огляд отриманих результатів факторного аналізу (повнота факторизації 57,9%; інформативність фактору I – 14,1%, фактору II – 13,8%, фактору III – 12,2%, фактору IV – 9,2%, фактору V – 8,6%), представлених у табл. 1, дають нам

Таблиця 1

Факторна модель змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх поліцейських

Психологічні характеристики	Фактори				
	I	II	III	IV	V
інтегративний рівень емоційного інтелекту	0,876				
емпатія	0,825				
розпізнавання емоцій інших людей	0,792				
емоційна обізнаність	0,737				
самомотивація	0,702				
керування емоціями	0,684				
навчально-пізнавальні мотиви		0,859			
професійні мотиви		0,834			
соціальні мотиви		0,817			
комунікативні мотиви		0,781			
загальна шкала вольової саморегуляції			0,817		
самовладання			0,769		
наполегливість			0,732		
самоефективність			0,690		
досягнення				0,795	
самостійність				0,778	
стимуляція				0,726	
безпека				0,684	
традиції				0,639	
фактор E					0,744
фактор I					-0,706
фактор C					0,672
незалежність					0,623
фактор O					-0,596

можливість стверджувати про достатню сумарну дисперсію факторів і перейти до їх аналізу та змістової інтерпретації.

Структуру моделі визначили незалежні інтегральні фактори: емоційний, мотиваційний, вольовий, ціннісний, особистісний.

– **I фактор (емоційний компонент)** об'єднав у своїй структурі шість психологічних змінних: «інтегративний рівень емоційного інтелекту» (0,876); «емпатію» (0,825); «розпізнавання емоцій інших людей» (0,792); «емоційну обізнаність» (0,737); «самомотивацію» (0,702); «керування емоціями» (0,684). З огляду на те, що перший фактор у межах цієї факторної моделі робить найбільший внесок у пояснення дисперсії ознак (14,1%), можна стверджувати, що змістовий характер професійної самосвідомості майбутніх поліцейських визначається високим рівнем розвитку їхнього емоційного інтелекту, емпатії, емоційної обізнаності, самомотивації, а також вмінням розпізнавати емоції інших людей і впливати на їхній емоційний стан. Емоційно релевантний характер детермінації професійної самосвідомості майбутніх поліцейських дозволяє розглядати означений інтегральний фактор як важливий змістовно-структурний компонент її розвитку (становлення) у процесі фахової підготовки. Отже, узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до першого фактору, «маркуємо» його як фактор «емоційної компетентності», або «емоційний» компонент.

– **II фактор (мотиваційний компонент)**, до якого увійшли такі психологічні змінні: «навчально-пізнавальні мотиви» (0,859) як прагнення отримувати знання на основі усвідомлення соціальної необхідності, відповідальності, обов'язку, особистої користі для суспільства; «професійні мотиви» (0,834) як сформований намір здійснювати професійний розвиток і забезпечення професійного зростання; «соціальні мотиви» (0,817); «комунікативні мотиви» (0,781). Змістове узагальнення психологічних змінних, що визначили структуру другого фактору, дозволяє виділити спільну для них особливість – мотиваційно спрямований, навчально і професійно орієнтований характер. Враховуючи те, що другий фактор у межах цієї факторної моделі робить достатньо великий внесок у пояснення дисперсії ознак (13,8%), можна стверджувати, що змістовий характер професійної самосвідомості майбутніх поліцейських визначається високим рівнем розвитку їхньої навчально-пізнавальної мотивації як прагненням отримувати знання на основі усвідомлення соціальної необхідності, відповідальності, обов'язку, особистої користі для суспільства; професійної мотивації як сформованого наміру здійснювати професійний розвиток і забезпечення професій-

ного зростання; соціальної мотивації як збалансованого й оптимального прагнення, з одного боку, до самоствердження у суспільстві, а з іншого – до виконання обов'язку перед ним; комунікативної мотивації як прагнення встановлювати та підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми.

З огляду на те, що провідною діяльністю майбутніх поліцейських у процесі фахової підготовки виступають різні види їхньої пізнавальної активності, в т. ч. навчальної, професійної, соціальної, комунікативної, мотиваційно-релевантний характер детермінації професійної самосвідомості майбутніх фахівців-правоохоронців дозволяє розглядати означений інтегральний фактор як важливий змістовно-структурний компонент її розвитку (становлення) у процесі фахової підготовки. Таким чином, узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до другого фактору, інтерпретуємо його як фактор «*навчально-професійної мотивації*», або «*мотиваційний*» компонент.

– **III фактор (вольовий компонент)**, до якого належать такі психологічні змінні: «*загальна шкала вольової саморегуляції*» (0,817); «*самовладання*» (0,769); «*наполегливість*» (0,732); «*самоефективність*» (0,690). Психологічні змінні, що визначили структуру третього фактору, об'єднують спільна для них особливість – всі вони значною мірою пов'язані з високим ступенем забезпечення вольової регуляції процесів власного життєзабезпечення: стійкістю намірів, емоційною зрілістю, активністю, незалежністю, самостійністю, впевненістю в собі, розвинутих почуттях обов'язку, високим рівнем розвитку таких особистісних і соціальних якостей. Враховуючи те, що третій фактор у межах цієї факторної моделі робить істотний внесок у пояснення дисперсії ознак (12,2%), можна стверджувати, що змістовий характер професійної самосвідомості майбутніх поліцейських визначається високим рівнем розвитку їхньої вольової саморегуляції (стійкістю намірів, емоційною зрілістю, активністю, незалежністю, реалістичністю поглядів, самостійністю, впевненістю в собі, розвинутих почуттях обов'язку, вираженою соціально-позитивною направленістю), самовладання (здатністю доволі контролювати емоційні реакції та стани, високою емоційною стійкістю, впевненістю у собі, самоконтролем), наполегливості (силою намірів, прагненням завершити розпочату справу); високим рівнем розвитку таких особистісних і соціальних якостей, як працездатність, діяльність; проявом поваги до соціальних норм (прагненням повністю підпорядкувати їм свою поведінку) і самоефективності (суб'єктивної впевненості або переконання щодо наявності потенційних здібностей організувати та реалізувати власну діяльність, необхідну для досягнення певної мети). Тож можна розглядати цей інте-

гральний фактор як важливий змістовно-структурний компонент розвитку (становлення) професійної самосвідомості майбутніх поліцейських у процесі фахової підготовки. Таким чином, узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до третього фактору, інтерпретуємо його як фактор «*вольової саморегуляції*», або «*вольовий*» компонент.

– **IV фактор (ціннісний компонент)** об'єднав у своїй структурі п'ять психологічних змінних: «*досягнення*» (0,795); «*самостійність*» (0,778); «*стимуляцію*» (0,726); «*безпеку*» (0,684); «*традиції*» (0,639). Змістове узагальнення психологічних змінних дозволяє виділити спільну для них особливість – ціннісно значимий характер особистісних досягнень у сфері соціальної, в т. ч. і професійної, реалізації. Оскільки четвертий фактор у межах цієї факторної моделі робить суттєвий внесок у пояснення дисперсії ознак (9,2%), можна стверджувати, що змістовий характер професійної самосвідомості майбутніх поліцейських визначається високим рівнем сформованості їхньої ціннісної системи, пріоритетне місце в якій належить цінностям досягнення (соціальному схваленню та повазі), самостійності (самоконтролю, самостійності мислення і вибору способів дії), стимуляції (прагненню новизни та глибоких переживань), безпеки (безпеки для інших людей і самого себе, стабільності суспільства та взаємовідносин у ньому) і традицій (ідентифікації із традиціями, звичаями й ідеями своєї професії). Враховуючи це, можна розглядати цей інтегральний фактор як важливий змістовно-структурний компонент розвитку (становлення) професійної самосвідомості майбутніх поліцейських у процесі фахової підготовки та інтерпретувати його як фактор «*ціннісного розвитку*», або «*ціннісний*» компонент.

– **V фактор (особистісний компонент)** об'єднав у своїй структурі характеристики досліджуваних, які змістовно визначаються додатнім полюсом трьох і від'ємним полюсом двох психологічних змінних: «*фактор E*» (0,744), що змістовно пов'язана зі схильністю особистості до домінантності та підпорядкування собі інших; «*фактор I*» (-0,706) з урахуванням знаку – із проявом таких особистісних якостей, як низька сенситивність, емпатійність і розуміння інших; «*фактор C*» (0,672) – із високим рівнем розвитку таких особистісних якостей, як емоційна стійкість, працездатність, реалістичність позиції до обставин і ситуацій соціального, в т. ч. і професійного життя, емоційна зрілість; «*незалежність*» (0,623) як тенденція поведінки особистості в реальній групі, яка характеризує прагнення бути незалежним у своїх вчинках, рішучість, наполегливість у відстоюванні власних поглядів; «*фактор O*»

(-0,596), з урахуванням знаку – із проявом таких особистісних якостей, як впевненість у своїх здібностях, гнучкість, врівноваженість, здатність спокійно сприймати та реагувати на складні ситуації та непередбачувані та невизначені обставини власної життєдіяльності. Психологічні змінні, що визначили структуру п'ятого фактору, пов'язані з домінуванням вираженої прагматичної, раціональної та незалежної особистісної позиції над емоційною, чуттєвою і залежною.

Оскільки п'ятий фактор у межах цієї факторної моделі робить істотний внесок у пояснення дисперсії ознак, можна стверджувати, що змістовий характер професійної самосвідомості майбутніх поліцейських визначається високим рівнем розвитку таких особистісних якостей, як домінантність і підпорядкування собі інших, незалежність у судженнях і поведінці, схильність до домінування над іншими, змагальність за більш високий соціальний (професійний) статус, мужність, реалістичність суджень, розсудливість, відповідальність, практичність, витриманість, працездатність, реалістичність позиції до обставин і ситуацій соціального і професійного життя, емоційна стійкість, емоційна зрілість, постійність і глибина своїх власних і соціальних (групових) інтересів, незалежність у своїх вчинках, рішучість, самостійність, наполегливість у відстоюванні власних поглядів, впевненість у своїх здібностях, гнучкість, врівноваженість, холоднокровність, здатність спокійно сприймати та реагувати на складні ситуації та

невизначені й непередбачувані обставини власної життєдіяльності. Таким чином, узагальнюючи психологічні змінні, які увійшли до п'ятого фактору, інтерпретуємо його як фактор «*особистісного розвитку*», або «*особистісний*» компонент.

Отже, на підставі отриманих результатів емпіричного дослідження ми виокремили показники та фактори, що всебічно репрезентують зміст і структуру професійної самосвідомості майбутніх фахівців поліції на етапі навчання у ВНЗ, зміст структурних елементів визначає їхню специфіку.

Висновки. Підводячи підсумки емпіричного дослідження, зазначимо, що результати факторного аналізу дозволили нам верифікувати факторну модель змістовно-структурних компонентів професійної самосвідомості майбутніх поліцейських на етапі їхнього навчання у ВНЗ, отриману за допомогою психодіагностичного вимірювання. Структуру моделі визначили незалежні інтегральні фактори: «емоційної компетентності» (емоційний компонент); «*навчально-професійної мотивації*» (мотиваційний компонент); «*вольової саморегуляції*» (вольовий компонент); «*ціннісного розвитку*» (ціннісний компонент); «*особистісного розвитку*» (особистісний компонент). Ці дані будуть враховані нами у подальшому вивченні впливу процесу фахової підготовки на становлення професійної самосвідомості майбутніх поліцейських, а конкретно – на розвиток її змістовно-структурних компонентів на різних етапах навчання у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач А.А. Социально-психологические основы совершенствования деятельности воспитателя : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.05. Ленинград, 1981. 392 с.
2. Колбинцева А.С. Развитие профессионального самосознания студента в процессе освоения общематематических знаний : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2009. 26 с.
3. Москаленко С.В. Особенности развития образа «Я-профессионал» у студентов в процессе обучения : дис. ... психол. наук. Белгород, 2007. 174 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
5. Мащенко Н.І. Соціально-психологічні чинники становлення професійної самосвідомості студентів технічних університетів : автореф. ... канд. псих. наук : 19.00.05. Київ, 2005. 18 с.
6. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования: анализ и интерпретация данных. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 392 с.
7. Наследов А.Д. SPSS: компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 416 с.

REFERENCES

1. Derkach A.A. (1981) Social'no-psihologicheskie osnovy sovershenstvovaniya dejatel'nosti vospitatelja [Socio-psychological foundations for improving the activities of the educator]: dis.... d-ra psihol. nauk: 19.00.05. Leningrad, 392 s.
2. Kolbinceva A.S. (2009) Razvitie professional'nogo samosoznaniya studenta v processe osvoeniya obshhematematicheskikh znaniy [Development of student's professional self-awareness in the process of mastering general mathematical knowledge]: avtoref. diss. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Orenburg, 26 s.

3. Moskalenko S.V. (2007) Osobnosti razvitija obraza “Ja-professional” u studentov v processe obuchenija [Features of the development of the image “I am a professional” in students in the educational process]: dis. psihol. nauk. Belgorod. 174 s.
4. Markova A.K. (1996) Psihologija professionalizma [Psychology of professionalism]. Moskva: Mezhdunarodnyj gumanitarnyj fond “Znanie”, 308 s.
5. Mashhenko N.I. (2005) Social’no-psychologichni chynnyky stanovlennja profesijnoi’ samosvidomosti studentiv tehnicnyh universytetiv [Socio-psychological factors of formation of professional self-consciousness of students of technical universities]: avtoref. ... kand. psih. nauk: 19.00.05. Kyiv, 18 s.
6. Nasledov A.D. (2004) Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovanija: analiz i interpretacija dannyh [Mathematical methods of psychological research: data analysis and interpretation]. Sankt-Peterburg: Rech’, 392 s.
7. Nasledov A.D. (2005) SPSS: komp’juternyj analiz dannyh v psihologii i social’nyh naukah [SPSS: computer analysis of data in psychology and social sciences]. Sankt-Peterburg: Piter, 416 s.